

УДК 341.1/8

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.3.34>**О. О. Сурілова**

професор кафедри міжнародного
та європейського права НУ ОЮА
доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0001-7071-6678

Т. С. Ківалова

д.ю.н., професор,
професор кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-7796-148

ОБМЕЖЕННЯ ЗАСОБІВ ТА МЕТОДІВ ВЕДЕННЯ ВІЙНИ В СИСТЕМІ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Порушення норм міжнародного гуманітарного права Російською федерацією, застосування заборонених засобів та методів ведення війни в ході агресії проти нашої країни призвело до гуманітарної катастрофи. Світове співтовариство виявилось неспроможним забезпечити додержання основних принципів міжнародного права та зупинити агресію, яка ведеться варварськими методами та засобами не зважаючи на те, що Росія ратифікувала Женевські конвенції про захист жертв війни та взяла на себе передбачені ними зобов'язання. Подібні ситуації мають місце і в інших регіонах Земної кулі, де точаться збройні конфлікти. Порушення законів та звичаїв війни руйнують міжнародний правопорядок та світову систему захисту прав людини. В цих реаліях актуалізується інтерес до регулювання обмеження методів та засобів ведення воєнних дій, як єдиного засобу полегшення страждань жертв збройних конфліктів та гарантій забезпечення прав людини. В статті досліджується генеза міжнародно- правового регулювання обмежень засобів та методів ведення війни по мірі розвитку зброї та інших засобів та методів ведення бойових дій, наголошується на виокремленні інституту обмежень засобів та методів ведення бойових дій в системі міжнародного гуманітарного права та обґрунтовується необхідність кодифікації відповідних правових норм. Стаття не претендує на остаточне висвітлення проблеми тим більш, що людство вступило в епоху четвертого покоління війн гібридних, або кібервійн, які явили світу особливо небезпечні засоби та методи їх ведення, зокрема автономними системами озброєнь. Гуманітарне право має діяти на випередження у врегулюванні обмежень засобів та методів ведення бойових дій керуючись принципами попередження та перестороги.

Ключові слова: засоби та методи ведення війни, міжнародне гуманітарне право, принципи міжнародного гуманітарного права, автономні системи озброєнь, нові системи озброєнь, кодифікація норм міжнародного права, кібервійна.

Постановка проблеми. Порушення норм міжнародного гуманітарного права Російською федерацією призвело до гуманітарної катастрофи. Світове співтовариство виявилось неспроможним забезпечити додержання основних принципів міжнародного права та зупинити війну, яка ведеться варварськими методами та засобами не зважаючи на те, що Росія ратифікувала Женевські конвенції про захист

жертв війни та взяла на себе передбачені ними зобов'язання. Подібні ситуації мають місце і в інших регіонах Земної кулі, де точаться збройні конфлікти. Порушення законів та звичаїв війни руйнують міжнародний правопорядок та світову систему захисту прав людини. В цих реаліях актуалізується інтерес до регулювання обмеження методів та засобів ведення воєнних дій як засобу полегшення страждань жертв збройних конфліктів та гарантій забезпечення прав людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження заявленої проблематики здійснювали такі фахівці, як J. McClelland, R. Domingo, R. Coupland, D. Loye, M. O. Hosli Thomas Dörfler M.Sassoli O. O. Мережко. Їх науковий доробок заклав методологічну основу нашого дослідження.

Основні результати дослідження. Наймасштабнішим та найтрагічнішим проявом кризового стану міжнародних відносин сьогодення є агресія РФ в Україні. Дії агресора не тільки зневажили Статут ООН та основні принципи міжнародного права але й порушили загально визнані закони та звичаї війни.

R. Domingo аналізує причини нинішньої кризи традиційної системи міжнародного права та стверджує, що вона більше не здатна відповідати унікальності розвитку і потребам життя в третьому тисячолітті [1]. Ми, констатуючи наявні проблеми міжнародних відносин, наголошуємо на цінності міжнародного права та заперечуємо позицію згаданого правознавця. Насправді ми спостерігаємо кризу міжнародних відносин та міжнародних інституцій. Тільки неухильне додержання міжнародно-правових норм здатне сприяти виходу з кризи та прогресивному розвитку міжнародних відносин. Недодержання норм міжнародного права його суб'єктами не означає що вони недоречні та непридатні до використання в сучасних реаліях.

Основною проблемою сучасного світу є воєнні конфлікти, які сьогодні залишаються повсякденним життям людства. Оскільки на цьому етапі розвитку людської цивілізації не виявляється можливим зупинити війну, доцільним є спрямування зусиль на мінімізацію її наслідків. Для цього слід комплексно використовувати наявні можливості міжнародного гуманітарного права, головна мета якого полягає в гуманізації ведення воєнних дій та полегшення страждань жертв війни.

Програмою - максимум має бути реформа міжнародного права з метою посилення можливості реагування на кризові ситуації та забезпечення мирного врегулювання спорів, зокрема шляхом реформування міжнародного організаційного механізму забезпечення миру, ключовим елементом якого є Рада безпеки

ООН. Рада Безпеки ООН є єдиним органом світової спільноти, який може ухвалювати юридично обов'язкові резолюції для підтримки міжнародного миру та безпеки та, у разі необхідності, санкціонувати застосування сили. На жаль, дослідження відомих правознавців показало, що Рада безпеки ООН навряд буде реформована найближчим часом [2].

Програмою - мінімум є мінімізація страждань, заподіяних жертвами війни які потребують захисту. Вирішити це завдання можливо шляхом підвищення ефективності врегулювання обмежень методів та засобів ведення воєнних дій. Особливістю міжнародно-правових відносин в цій царині є те, що за своєю сутністю вони є двоєдиними, як охоронними (охороні підлягають права людини і довкілля) так і регулюючими (регулюється допустимість засобів та методів ведення воєнних дій).

На сьогодні вже сформульовані та встановлені низкою міжнародних конвенцій відповідні універсальні норми щодо припустимості засобів та методів ведення бойових дій засновані на таких базових цінностях, як повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права, повага до прав людини.

Ініціатором їх прийняття був Міжнародний Комітет Червоного Хреста, під егідою якого була прийнята міжнародна конвенція «Про поліпшення долі поранених на полі бою», що впровадила перші міжнародно-правові норми, метою яких був захист жертв війни [4].

Невдовзі стало зрозумілим, що недостатньо обмежуватися наданням медичної допомоги догляду та забезпечувати всім необхідним поранених та хворих. Слід запроваджувати превентивні заходи щодо полегшення їх долі. Зміст міжнародно-правових норм змінювався в міру того, як змінювався характер бойових дій, а науково-технічний прогрес сприяв появі нових видів озброєнь. Так, при прийнятті Санкт-Петербурзької декларації 1868 р. «Про заборону використання вибухових і запальних куль» обговорювалося питання про жорсткість нещодавно розробленого виду боєприпасів та про те, чи потрібно заборонити таку зброю з гуманітарних міркувань або, навпаки, зберегти її,

щоб отримати військову перевагу [5]. В подальшому оцінка засобів ведення війни з точки зору їх пропорційності стала невід'ємною умовою ефективної дії міжнародного гуманітарного права.

Гаазька декларація 1899 р. [6] містила заборону використання певних систем озброєння, враховуючи їх технічні характеристики та вражаючі фактори. У двадцятому столітті відбулися значні зміни у конструкції вогнепальної зброї та боєприпасів до неї. Як наслідок, суворим дотриманням положень Декларації не завжди можливо було досягти її мети - усунення зайвих травм та страждань, пов'язаних з занадто великими кульовими пораненнями. Тому заслуговує уваги твердження про те що, розвиток цього аспекту міжнародного гуманітарного права та підтримання узгодженого юридичний дискурсу вимагає розгляду не лише договірному права, а й балістики, впливу зброї на здоров'я та різноманітних військових питань [7].

Подальший розвиток регулювання обмежень методів та засобів війни призвів до прийняття у 1907р. IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додатку до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Ст. 22 Додатку заборонила застосовувати зброю або речовини, здатні завдати зайві страждання, зокрема отруту або отруєну зброю.

Незважаючи на це в роки Першої світової війни масово використовувался новий вид зброї - хімічна. Наслідками застосування хімічної зброї стали значні людські втрати: було вражено 1,3 млн. людей, із яких майже 100 тис загинули. У відповідь у 1925 р. був прийнятий Протокол Про заборону застосування на війні задушливих, отруйних та інших таких газів і бактеріологічних засобів [8]. Протокол заборонив використання хімічної та бактеріологічної зброї але не охоплював виробництво, зберігання чи передачу.

Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення 1972р. та Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення 1992 р. охоплюють ці аспекти [9,10]. Ми вважаємо що їх при-

йняття запровадило принципово новий підхід до обмеження використання засобів ведення воєнних дій, який підводить на новий рівень регулювання обмеження засобів ведення воєнних дій.

У 1980 р. була прийнята Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію та три Протоколи, які додаються до вищевказаної Конвенції - Протокол про осколки, які не піддаються виявленню (Протокол I); Протокол про заборону або обмеження застосування мін, мін - пасток та інших пристроїв (Протокол II); Протокол про заборону або обмеження застосування запальної зброї (Протокол III); Протокол IV про засліплюючу лазерну зброю яка завершила формування обмежень засобів ведення війни.

До обмежень засобів ведення воєнних дій слід віднести також встановлення режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Відповідні правові зобов'язання впливають з різних галузей міжнародного права та не завжди регулюються в уніфікованих формах [11].

Всі ці декларації та конвенції стосувалися обмеження засобів ведення війни, щодо методів ведення воєнних дій, їх обмеження сталося під час прийняття 8 червня 1977 р. Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів [12]. Мова йде навіть не про обмеження, а про повну заборону певних методів - таких як віроломство, тобто дії, спрямовані на те, щоб викликати довіру противника і примусити його повірити, що він має право на захист і зобов'язаний надати такий захист згідно з нормами міжнародного права, застосовуваного в період збройних конфліктів, з метою обману такої довіри. До віроломства також належить віддання наказу не залишати нікого в живих (ст. 37, 40 Протоколу). Разом з цим не забороняється використання військових хитрощів з метою введення противника в оману (маскування, демонстративні дії, дезінформація, імітація тощо).

Ст. 55 Протоколу III до Женевських конвенцій забороняє використання мето-

дів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть довгочасну і серйозну шкоду природному середовищу. Протокол забороняє перетворювати ліс або інші види рослинного покриву в об'єкт нападу із застосуванням запалювальної зброї, за виключенням випадків, коли такі природні об'єкти використовуються для того, щоб відкрити, закрити або замаскувати комбатантів або інші військові об'єкти, або коли вони самі є військовими об'єктами [14].

Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на довкілля шляхом умисного керування природними процесами з метою зміни динаміки, складу або структури Землі, її біоти, гідросфери, атмосфери або космічного простору [13].

Таким чином в системі міжнародного гуманітарного права сформувався розвинутий інститут обмеження засобів та методів ведення війни, однак відповідні норми розпорошені по різних конвенціях та є недостатньо узгодженими. Тому на нашу думку необхідна їх кодифікація.

Кодифікація міжнародного права стосується більш точного формулювання та систематизації норм міжнародного права щодо предметів, які вже були широко охоплені практикою держав, прецедентами та доктриною. Відповідно до пункту (1)(а) статті 13 Статуту Організації Об'єднаних Націй сприяти прогресивному розвитку міжнародного права та його кодифікації уповноважена Генеральна Асамблея ООН. Відділ кодифікації Управління з правових питань Організації Об'єднаних Націй допомагає Генеральній Асамблеї у виконанні вищезазначеного мандату, сприяє точному формулюванню та систематизації норм міжнародного права шляхом підготовки аналітичних досліджень у різних галузях міжнародного права.

Здійснення кодифікації - одна з проблем, вирішення якої не є занадто складним, оскільки для цього створені усі необхідні механізми. Інша проблема полягає у тому, що міжнародне безпекове середовище та природа конфліктів швидко змінюються через розвиток науки і технологій. Стрімкий прогрес у розвитку автономної зброї, робототехніки може революціонізувати війну

[15] та перетворити її на кібервійну, або «розумну» війну. Кібервійна визначається, як використання Інтернету і пов'язаних з ним технологічних та інформаційних засобів однією державою з метою заподіяння шкоди військовій, технологічній, економічній, політичній, інформаційній безпеці та суверенітету іншої держави [16].

Саме такі засоби та методи ведення війни характерні для воєн четвертого покоління. Мережа інтернет, засоби масової інформації перетворюються на засоби ведення війни, а методами є цілеспрямовані атаки на культурно-історичні цінності суспільства, різке зниження рівня культури та освітнього рівня населення, маніпулювання в засобах масової інформації та в медійному просторі, спотворене використання правових норм [17].

У війні четвертого покоління широко застосовуються автономні системи зброї зі штучним інтелектом. Такі системи зброї М. Сассоли пропонує визначати як такі що можуть вивчати або адаптувати своє функціонування у відповідь на зміну обставин у середовищі, в якому вони розгорнуті [19].

Автономні системи озброєнь не є суб'єктами права. Безумовно, відповідальність за дотримання норм міжнародного гуманітарного права при їх застосуванні лежить на розробниках автономних систем озброєнь та на їх операторах. Саме вони є суб'єктами міжнародного гуманітарного права, адже найрозумніша система автономних озброєнь настільки «розумна», наскільки можливості оцінки ситуації та корегування подальшої поведінки закладені розробниками програмного забезпечення. Виникає також питання чи можливо вважати автономні системи озброєнь кіберзброєю. Ми підтримуємо розширене визначення кіберзброї як просунутого і складного програмного забезпечення, яке можливо використовувати для військових або розвідувальних цілей [20]. В цьому випадку цілком можливим є віднесення автономних систем озброєнь до кіберзброї.

Міжнародне гуманітарне право має діяти на випередження. На основі оцінки загроз слід розробити механізми захисту громадян - учасників бойових дій та цивільного населення, а також навколишнього природного середовища через

забезпечення інформаційної безпеки, що передбачатиме обмеження засобів та методів ведення кібервійни. Як і використання всіх інших засобів ведення війни, використання автономних систем озброєнь пов'язано з ризиками, тому щодо такої зброї мають бути встановлені обмеження, наприклад доцільно заборонити ненадійні, належним чином не протестовані зразки.

Висновки. Людство з давніх давен намагалося виробити закони та звичаї війни, які б гарантували хоча б мінімальний захист учасників бойових дій та цивільного населення. Однак тільки наприкінці XIX ст., коли науково-технічний прогрес призвів до появи зброї масового ураження, здатного спричинити особливо важкі поранення значній кількості людей відбулося обмеження певних засобів та методів війни міжнародно-правовими засобами. Було прийнято низку конвенцій присвячених полегшенню долі поранених в ході бойових дій військових та цивільного населення. Посилення обмежень особливо небезпечних засобів та методів ведення війни відбувалося регулярно по мірі появи нових озброєнь та інших засобів війни. Поступово в структурі міжнародного гуманітарного права сформувався інститут обмеження засобів та методів ведення бойових дій. Велика кількість приписів, розпорошених по багатьох джерелах диктує необхідність кодифікації норм міжнародного гуманітарного права, регулюючих обмеження засобів та методів ведення бойових дій. Зміст відповідних правових норм підлягає постійної корекції в умовах війни четвертого покоління (кібервійни), коли застосовуються гібридні методи та засоби ведення воєнних дій, а використання кіберзброї, зокрема автономних систем озброєнь створює небачені раніше ризики руйнувань та порушення прав людини. Доцільно керуватися не тільки основними принципами міжнародного права, а також принципами перестороги та попередження, зважаючи на непередбачуваний руйнівний ефект таких засобів та методів ведення війни. Досліджувана тематика потребує всебічних досліджень, чому сприяє прогрес в царині розробки новітніх видів озброєнь, інших методів та засобів ведення бойових.

Список використаної літератури:

1. Rafael Domingo, *The Crisis of International Law*, 42 *Vanderbilt Law Review* 1543 (2021): <https://scholarship.law.vanderbilt.edu/vjtl/vol42/iss5/4>
2. Niguse M. Alene *Reforming the UN security council- challenges and prospects* <https://www.semanticscholar.org/paper/Reforming-the-UN-security-council>
3. McClelland J. *The Review of Weapons in Accordance with Article 36 of Additional Protocol I. International Review of the Red Cross*. 2003. No. 85. P. 397-415.
4. *Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field*. Geneva, 22 August 1864. International committee of the Red Cross URL: <https://ihl-databases.icrc.org>
5. *St. Petersburg declaration of 1868 on the abolition of explosive and incendiary bullets* <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/st-petersburg-decl-1868>
6. *The 1899 Hague Declaration concerning Expanding Bullets* <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-decl-iv-3-1899>
7. Coupland R Loyer D *The 1899 Hague Declaration concerning Expanding Bullets A treaty effective for more than 100 years faces complex contemporary issues* https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/irrc_849_coupland_et_loyer.pdf
8. *Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare (Geneva Protocol)* <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/geneva-gas-prot-1925>
9. *The Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction* <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/bwc>
10. *Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction*,. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/cwc-1993>
11. Black-Branch J, Fleck D (2014) *Nuclear weapons, non-proliferation and disarmament: a comprehensive audit of relevant legal issues and international concerns*. In: Black-Branch J, Fleck D (eds) *Nuclear non-proliferation and international law*, vol I. TMC Asser Press, The Hague, pp 1-21
12. *Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949*,

- and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)* URL: <https://www.ohchr.org/>
13. Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques URL <http://www.un-documents.net/>
 14. Заморська Л.І. Інститут права як вираження правової нормативності та його властивості <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/>
 15. Аналіз світових технологічних трендів у військовій сфері: монографія. / Т. Писаренко, Т. Кваша, Т. Гаврис та ін., за заг. редакцією Т.В.Писаренко. К.: УкрІНТЕІ, 2021. 110 с. С. 15.
 16. Мережко О. Проблеми кібервійни та кібербезпеки в міжнародному праві: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3233>.
 17. Fourth generation warfare. <https://globalguerrillas.typepad.com/>
 18. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>
 19. Sassoli M. Autonomous Weapons and International Humanitarian Law: Advantages, Open Technical Questions and Legal Issues to be Clarified. *International Law Studies*. 2014. Vol. 90. p. 308-340.
 20. Heimdal Security. – Access mode URL: <https://heimdalsecurity.com/glossary/>
-

Surilova O., Kivalova T. Limitation of the means and methods of waging war in the system of modern international law

Violation of the norms of international humanitarian law by the Russian Federation, the use of prohibited means and methods of waging war in the course of aggression against our country led to a humanitarian disaster. The world community proved unable to ensure compliance with the basic principles of international law and stop the aggression, which is carried out by barbaric methods and means, despite the fact that Russia has ratified the Geneva Conventions on the Protection of War Victims and assumed the obligations stipulated by them. Similar situations take place in other regions of the globe where armed conflicts are taking place. Violations of the laws and customs of war destroy the international legal order and the world system of human rights protection. In these realities, the interest in regulating the limitation of methods and means of conducting military operations is actualized, as the only means of alleviating the suffering of victims of armed conflicts and guarantees of human rights. The article examines the genesis of international legal regulation of restrictions on the means and methods of waging war according to the development of weapons and other means and methods of waging hostilities. The article does not pretend to be the final solution to the problem, especially since humanity has entered the era of the fourth generation of hybrid wars, or cyber wars, which have revealed to the world particularly dangerous means and methods of conducting them, in particular autonomous weapons systems. Humanitarian law should act proactively in regulating the limitations of the means and methods of conducting hostilities, guided by the principles of warning and precaution.

Key words: *means and methods of waging war, international humanitarian law, principles of international humanitarian law, autonomous weapons systems, new weapons systems, codification of norms of international law, cyber war.*